

GERİLİMDEN BİLEŞİME DOĞRU MODERN VE POSTMODERN: TANIMLAR, KAVRAMLAR, TOPLUMSAL BAĞLAM

Ali Ergur¹

Öz

Modern ve postmodern kavramları, çok farklı disiplinlerde, farklı bağlamlarda çeşitli kavramlarla özdeşleştirilmiş, birçok farklı alanda sayısız tartışmayı tetiklemişlerdir. Ancak, çeşitli bağlamlarda sıklıkla kullanılan bu kavramlar, zaman içinde özgün bağlamından ayrışıp çok anlamlı bir niteliğe bürünmüştür. Bu makale, büyük ve kapsayıcı kavramlar olarak kullanılan bu kavramların varoluş koşullarını, hangi toplumsal, ekonomik, tarihsel dönüşümlerin ürünleri olduğunu inceleyerek açıklığa kavuşturmayı hedeflemektedir. Öncelikle, modern anlayabilmenin bir koşulu olarak modern-öncesi kavramı tartışılmış, modern mevhumu, içinden türediği sosyo-ekonomik bağlam ortaya koyularak tartışılmıştır. Standartlaşma (rasyonellik), sekülerleşme, dünyevileşme, yenilikçilik, ilerleme düsturu, modernin semptomları olarak ortaya koyulmuş ve bunların kökenleri tartışılmış, modern kavramı, ilgili tartışmaların genellikle sınırlı kaldığı kültür ve ideoloji alanının ötesinde, tarihsel bağlamı, toplumsal koşulları ve ekonomik boyutuyla birlikte, sosyolojik ölçütlerle düşünülmüştür. Moderni toplumsal varoluş koşullarıyla birlikte incelemek, çoğu zaman birbirinin yerine geçebilir şekilde kullanılan ve mutlak, sabitlenebilir bir tarihsel deneyim olarak sunulan, dolayısıyla ideolojik olarak araçsallaştırılan ve anlam kaymalarına uğrayan modernleşme, modernlik, modernite kavramlarına da sosyolojik, bilimsel bir yaklaşımı mümkün kılmaktadır. Postmodern kavramı ise, mimari, estetik kökenli bir kavram olsa da, özellikle 1980'lerden itibaren sanat, estetik, felsefe, sosyal bilim gibi çeşitli alanlardaki kuram ve düşünceleri büyük ölçüde etkilemiştir. Postmodern kavramı da, estetik kökenlerinin içinde varolduğu toplumsal koşullarla birlikte tartışılmış, postmodernizm, belirsiz, bulanık, akışkan, bütünlüksüz, tutarsız bir dünyanın estetik bağlamı olarak ele alınmıştır. Makale, muğlak biçimde kullanılan ve dolayısıyla çeşitli anlam kaymalarına uğrayan modern-postmodern ve bağlı kavramlara sosyolojik bir açıklama getirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern, Postmodern, Modern-Öncesi Toplum, Sanayi Toplumu, Finans Kapitalizmi.

MODERN AND POSTMODERN FROM TENSION TO SYNTHESIS: DEFINITIONS, CONCEPTS, SOCIAL CONTEXT

Abstract

The concepts of modern and postmodern, which have triggered countless discussions in many different areas, have been identified with various concepts in many different disciplines and contexts. However, these concepts that frequently used in different contexts, have become ambiguous over time by being decomposed from their original context. This article aims to clarify the condition of existence of modern and postmodern, which are approached as grand and inclusive concepts, by examining the social, economic and historical transformations that they derived from. First, as a condition of understanding the modern, the concept of pre-modern is discussed, thus, the concept of modern is examined by presenting the socioeconomic context from which it stems. Standardization (rationality), secularization, mundanity, innovativeness and the idea of progress are presented as the main symptoms of the modern and their origins are discussed. The concept of modern is argued beyond the cultural and ideological context, where the relevant discussions are generally limited to, through sociological criterion, that is to say, with reference to the historical context, social conditions and economic dimension associated with it. Examining the modern by considering its social conditions of existence allows a sociological and scientific approach to the concepts of modernization and modernity, which are often used as interchangeable concepts and presented as an absolute, fixable historical experience, and therefore ideologically instrumentalized and subject to semantic shift. The concept of postmodern, on the other hand, although it has its roots in architecture and aesthetics, has greatly influenced the theories and ideas in various fields not only such as art and aesthetics, but also philosophy and social sciences especially since the 1980s. In this article, the concept of postmodern also is discussed by considering the social conditions in which its aesthetic origins arose and postmodernism is considered as the aesthetic context of an uncertain, unclear, fluid, fragmented and incoherent world. The main purpose of this article is to provide a sociological explanation for modern-postmodern and related concepts that are used ambiguously and thus undergo various semantic shifts.

Keywords: Modern, Postmodern, Pre-Modern Society, Industrial Society, Financial Capitalism.

¹ Prof. Dr., Sosyoloji, Galatasaray Üniversitesi, aergur@gsu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8510-4287>.

Giriş

Postmodern kavramı, çeşitli biçimlerde farklı disiplinlerde sayısız tartışmayı tetikleyerek, 1980'lerden bu yana gelişen felsefe, sosyal bilim, sanat, estetik vb. alanlardaki kuram ve düşünceleri göz ardı edilmez bir şekilde etkilemiştir. Daha öncelerinde postmodern adlandırması kullanılsa da, kavramın yayılışı ve derin kuramsal tartışmalar neden olması 1970'lerin sonlarından itibaren söz konusu olmuştur. Bütün büyük ve kapsayıcı kavramların durumunda olduğu gibi, postmodern de zaman içinde hem özgün bağlamından ayrılmış hem çok anlamlı bir niteliğe bürünmüştür. Böylece köken olarak sanat, daha özel olarak da mimariyle ilgili bir kavramken, postmodern adlandırması, politikadan toplumsal olgulara, ideolojilerden zaman mevhumuna, aşktan mizaha, çalışma hayatından insanlar arası ilişkilere kadar sayısız alanda sıkça ve epeyce muğlak bir şekilde kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Bütün büyük kavramlar gibi genel geçer oluşunu, bu muğlaklığına borçludur. Bir anlamda postmodern sözcüğünün bir çeşit oksimorona dönüştüğü iddia edilebilir. Her durumda, postmodern kavramı, çok fazla yayılmış olmasından dolayı üzerinde düşünülmemeyen, yalnızca düşünsel alanda değil, toplumsal alanda da sıklıkla başvuru kapsayıcı bir nitelemeye dönüşmüştür. Bu nedenle kavramın belirgin ve özgül bir tanımı olduğunu iddia etmek kolay görünmemektedir. Böylece telaffuz edildiğinde herkesin anladığı varsayılan ancak muğlaklığından dolayı son derece göreceli bir anlam yükü edinmiş olan, sonuçta kesinlikli bir şekilde iletişimi olanaksız kılan bir kavram ortaya çıkmaktadır. Kavrama sirayet etmiş bu muğlaklığı bir ölçüde giderebilmek için onun kendisine ve ona bağlı olan kavramlara dair bir tanım tartışmasının gerekli olduğu kanısındayız. Ancak postmoderni tanımlamak ve tartışmak için, öncelikle sonrası olduğunu iddia ettiği modern kavramının tanımını yapmaya çalışmamız gerekir. Ayrıca modern, modernlik, modernite, modernizm, postmodernite, postmodernizm gibi kavramların sıklıkla birbirlerine karıştırıldığı, birbirlerinin yerine kullanıldığı göz önüne alınırsa, bu tanımların yapılmasının merkezi bir önemi vardır. Bu kullanımların belli kalıplaşmış söyleyişler haline gelmesinde, dillerin yapılanma özellikleri, çeviri sorunları, ayrıntıya özen göstermeyen söylemler, alanların kendilerine özgü terminolojik şemalaşmaları gibi etkenlerin rolü vardır.

Modern: Ticaret-Temelli Bir Örgütlenmenin Zihniyet Dünyası

Modernle ilgili tartışmalar çoğu zaman münhasıran kültür ve ideoloji alanında sınırlı kalmakta, kavram, ister istemez tarihsel bağlamdan, toplumsal koşullardan ve en önemlisi ekonomik boyuttan yalıtılmış bir şekilde ele alınmaktadır. Oysa modernin kapsamlı ve ayrıntılı bir tanımını yapabilmek için, onun içinden türediği sosyo-ekonomik bağlamı iyi ortaya koymak gerekir. Modern, temelde bir kültür olgusudur. Ancak bu durum onun tarihsel bileşenlerden bağımsız ve en önemlisi, kendini kendi koşullarında yeniden üreten bir temsil ve söylem düzlemi olarak kavramsallaştırmamızı olanaklı kılmaz. Moderni anlamak için modern-öncesini kısaca hatırlamamız yerinde olacaktır. Burada modern-öncesi kavramı, yalnızca zamandizinsel bir anlamda değil, aynı zamanda düşünsel konumlanış anlamında da kullanılmaktadır. Dünya tarihinde farklı iklim, coğrafya, tarih ve toplum koşullarında farklı üretim biçimlerinin ortaya çıkmış olduğuna kuşku yoktur. Ancak insanın doğayla kurduğu ilişkinin temel niteliğine baktığımız zaman, bütün bu çeşitliliği birkaç ana üretim biçimi halinde tasnif edebiliriz. İnsanlık tarihinin zamansal olarak en uzun dilimi olmamakla birlikte en büyük dönüşümlerin yaşandığı dönemi tarıma geçiş sürecidir. Tarım toplumu, önceki avcı hayat tarzından farklı olarak sabit bir üretim aracının (toprak) çevresinde sabit bir yaşama düzeni (yerleşik hayat) ekseninde bir insan örgütlenmesi gerektirir. Temel üretim biçimi doğadan ürünler almak olan bir toplumsal örgütlenme, doğaya uygun bir hayat döngüsünü de gerekli kılar. Buna göre, tarım toplumunun örgütlenmesi *doğanın döngülerine tâbidir*. Günün zamansal bölümlenmesi ayrıntılı yapılmak zorunda değildir; kabaca ayrımlaşmalar yeterlidir. Dinlerde ibadet vakitlerinin ortalama beş olması buna çok açık bir örnektir. Diğer yandan zaman standart bir şekilde bölünmez; yine doğanın döngülerine uygun olarak mevsimlere ve bulunulan coğrafi konuma göre zamanın bölümlenmeleri de değişiklik gösterir. Zaman büyük ölçüde mekânla bütünleşmiştir (Giddens, *The Consequences of Modernity*, 17-18). Nihayet tarım toplumu düzeninde gecenin önemi yoktur; zaman ölçülmesinde günün var olduğu saatler dikkate alınır. Zira üretim ancak gündüz yapılabilmektedir. Teknolojinin yeterince gelişkin olmaması da (elektrikle aydınlatma) gecenin verimsiz addedilmesine yol açar. Ahlâki anlamda gecenin uğursuzluk kaynağı, şerrin odağı, yaşanması değil uyunması gereken zaman dilimi olarak benimsenmesine neden olmuştur. Genel anlamda zaman mevhumu

döngüseldir; tekrarlara dayanır. Bu nedenle bütün tarım toplumlarında ilkbaharın gelişi şenliklerle kutlanır; zira doğa canlanırken hasadın yeniden mümkün olduğu yönünde umut yeşerir. Tarım toplumu için bu döngü estetik ya da duygulara hitap eden bir olgu değil, hayati niteliği haiz bir olaydır. Bu döngüler (ayın, güneşin, mevsimlerin döngüsü, ırmakların taşması, vb.) tarım etkinliği sayesinde var olan toplumlar için vazgeçilmez önemdedir. Aynı şekilde döngüsellik, atalardan görüldüğü ve alışlageldiği gibi yaşamının, aynı etkinlikleri aynı şekilde yaparak hayatı sürdürmenin erdemini ahlâki bir norm olarak dayatır; bu nedenle tarım toplumu büyük ölçüde geleneğin yönlendirdiği bir zihniyet dünyasını barındırır. Daha sonra modernin zıttı olarak gelenekselin kavramsallaştırılması, bu temel olgudan kaynaklanmıştır. Tarım toplumu, kent hayatının ortaya çıktığı, insan topluluklarının hem nüfus olarak artış gösterdiği hem belli bir düzen içinde yaşadığı bir aşama olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, tarım dünyasında başlıca yaşama biçimi kırsaldır; zira temel üretim alanı tarım yapılan yerdir. Birçok tarım toplumunda ticaret etkinlikleri mevcuttur; ancak egemen üretim biçimi haline gelmemiştir. Bu dönüşüm, 13. yüzyıl civarında Batı Avrupa'da başlamıştır. Karmaşık bir dizi etkenin birleşmesiyle, ticaret etkinlikleri feodal tarım toplumunun çözülmesine ve yerine yeni bir üretim biçiminin kurulmasına neden olmuştur. Ticaret, öncelikle tarımdan farklı olarak, sabit bir üretim aracına değil, sürekli değişen bir kâr arayışına dayalıdır. Bu nedenle tarım dünyasında bastırılmış olan birçok ögenin serbest kılınması gerekir. Öncelikle bireyin cemaatin içinde erimiş bir varlık olmaktan çıkıp özerk bir eylem birimi, aynı zamanda bir hukuk öznesi haline dönüşmesi gerekir. Rönesans'ta insanı temel ölçü olarak alma ilkesi, Aydınlanma felsefesine giden süreçte özgürlük kavramının git gide daha fazla önem kazanması, insanın soyut ve özerk bir birim olarak tasavvur edilmesi, ticaret-egemen bir üretim biçiminin gereği olan ahlâki çerçeveyi biçimlendirmiştir. Modern, böyle bir dönüşümün ürünü olarak, bu birey-temelli ahlâkın kültür dünyası olarak tezahür etmiştir. Diğer bir deyişle, modern, öncelikle bireysel olanın (ekonomik, toplumsal, felsefi, vb.) vurgulanması, bireysel var oluşun olanaklı olduğunun bilincidir. Modern dünyada bireysel var oluş, aynı zamanda uzmanlıklara dayalı toplumsal işbölümünün temel koşuludur (Simmel, *Philosophie de la modernité*, 303). Böylece modern, kolektif eylemin örgütlenmesi olarak tezahür eden ve büyük ölçüde devletin düzenlediği kamusal alan karşısında bireyin özerkleşmesiyle belirginleşen özel alan oluşmuştur (Giddens, *Modernity and Self-Identity*, 151).

Ticaret yapabilmek için aile, cemaat, aşiret, korporasyon, lonca, vb. kapsayıcı ve kısıtlayıcı kurumlardan bağımsız bir birey olabilmek gerekir; bu da özgür irade, bireysel girişimcilik, felsefi anlamda özgürlük gibi kavramları önemli kılar. Ancak bu aşamada, bireysel girişimin çok belirleyici bir zihniyet farklılaşmasına gereksinimi vardır: Dinsel inanç ile ticaretin kurallarının birbirinden ayrılması, bireysel hareket edebilmek için vazgeçilmez koşuldur. Bu da modernin kurucu özelliği olan *sekülerleşme eğilimini* zorunlu kılar. Böylece inanç bireysel bir mesele haline gelir; dini, ekonomik ve siyasi olandan ayrılır. Modern, bütün özelliklerinden önce sekülerleşme yönündeki bir eğilim olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, geç feodal dönemden başlayarak (13.- 14. yüzyıllar) Batı Avrupa'daki mutlaki rejimlerin dinsel nitelikleri tedricen azalmıştır. Bu süreç içinde krallıklar, ticaret sınıf ya da sınıflarının daha fazla etkisinde, Papalık'la 18. yüzyıla kadar devam eden bir çatışma sürecine girmiştir. Ulusal egemenlik, insan hakları mevhumu, güçler ayrılığı gibi *çağdaş demokrasi ölçütleri*, bu süreç içinde oluşmuştur. Modern düşünce, parlamenter demokrasinin temellerini atmıştır. Modern kültür, bireysel girişime ve insan aklının özgün ürünlerine değer verir; zira ticaret *yenilik* gerektirir. Tarım toplumunda olduğu gibi, aynı eylemleri tekrar ederek en iyi verim elde edilemez; tersine aynı eylemlerin tekrarı verimsizlik getirir. Oysa modern kültür sürekli yenilenmeye dayalıdır. Her yeni fikir verimliliğe dönüşebildiği ölçüde *ilerleme* getirir. *Modern zihniyetin var oluş kipi ilerleme düsturudur*. Ticarete ancak yenilik yapan, daha önce denenmemişi deneyen, ancak bunları elbette daha fazla verimlilik arayışıyla buluşturan kazanır. Buna karşılık birey ticaret düzeninin standart ölçüsü olan *paranın bölünebilirliği ve sınırsızca kullanılabilirliği* ekseninde hem nesneleşir hem özgürleşir (Simmel, *Philosophie de l'argent* 357). Ayrıca para, bireyi bir ekonomik aktör haline getirmiştir (Simmel, *Sociologie* 720). Böylece yenilik, icat, keşif bir erdem haline gelmiştir. Modernin yeniyile ve değişmeyle özdeşleştirilmesi bu nedendir. Modern kültürde yeniliğin besleyici kaynağı bilimsel yöntemdir. Bilimsel bilgi üretimi, tarım toplumuna egemen olan dogmanın karşıtıdır: *Sabit bir bilgi yerine yanlıştırabilir bilgi rejimini önerir*. Diğer bir deyişle, Tanrı iradesinin yerine insan aklı geçer. İnsan aklı kusurludur; bu defosu, kapitalist üretim biçimi içinde onun üstünlüğü haline gelir. Düşünce, kusurlu insan aklının ürünü olduğu için daima yanlıştırabilir niteliktedir; bu ise sürekli yeni bilgilerin

üretilebilmesini ve bunların eskilerin yerini alabilmesini mümkün kılar. İlerleme kavramının üzerine inşa edildiği en temel araç bilimsel bilgi rejimidir. Sekülerleşmenin önemli bir sonucu, bu tür yanlışlanabilir bilginin mümkün hale gelmesidir. Sekülerleşme, aynı zamanda, inancın alanıyla ekonomininkini ayırdığı için, insan aklının yüceltilmesi Tanrı iradesinin yok sayılmasını gerektirmez; yalnızca onu soyut kozmik bir boyuta taşır. Böylece binyıllardır süren politik-ekonomik-ideolojik-dinsel bütünleşmesi modern kültür sayesinde ayrılmıştır.

İlerlemeye yönelik yanlışlanabilir bilgi üreten modern kültür, bireysel girişimi ve ona bağlı özgürlük mevhumunu desteklerken, bireyin böyle bir eylem düzleminde gereksinimi olan araçları da üretir. Bireysel düşünme ve eyleme için *öngörebilmek* gerekir. Modern-öncesi toplumlarda öngörü kader ve kehanet ilişkisi içinde doğaüstü bir olgu olarak tasavvur edilir. Oysa modern kültür, öngörü gereksinimini, bilimsel düşünce ve yöntemle temel olan akıl yürütme etkinliğiyle karşılar. Akıl kılavuzluğuyla doğru kararlar vermek artık yalnızca bireye emanet edilen bir nitelik olmuştur. Rekabetçi kapitalist piyasada doğru karar almak için öngöründe bulunabilmek, öngöründe bulunabilmek içinse akılla hesaplanabilir sonuçları olan eylemler tasarlamak gerekir. Hesaplı düşünme, böylece akılla özdeş hale gelir. Bu nedenle duygularla değil akılla hareket etmek ahlâken de olumlanan bir davranış biçimine dönüşür. Modern akıl, modern öncesi akıldan farklı olarak, geleneksel olana dayanarak değil, yeni durumlarda hesap yaparak yeni yollar icat etmek suretiyle verimliliği artırmaya yöneliktir. Sonuç olarak akıl, hesap (computus) ya da oranla (ratio) özdeş kabul edilir. Toplumsal ilişkiler ne kadar para ekonomisiyle ifade edilebilir olursa o oranda rasyonelleşir; ancak marjinal faydaların (örneğin duyguların yönlendirdiği beklentiler) rasyonelleşmesi güçlükler yaratır (Weber 134). *Rasyonel düşünce* modernin kurucu bileşenlerinden biridir. Ancak rasyonel düşünebilmek için, doğanın genel bir kozmik oluş olarak tasavvur edilmesi değil, hesaplanabilir olgulardan oluşan ölçülebilir birimlere indirgenmesi gerekir. Kapitalist piyasa büyüdükçe bu birimlerin bütün ticaret aktörleri tarafından tanınan nitelikte olmaları gerekir. O yüzden ticaret, belli bir düzenlilik içine girdiği andan itibaren standartlara gereksinim duyar. *Standartlaşma*, bu nedenle rasyonelleşmenin vazgeçilmez parçasıdır.

Diğer yandan, basit ticari etkinliğin kapitalist, diğer bir deyişle sermaye birikim düzenine dönüşmesi, bilim ve teknolojiye bağlı olarak, sürekli yenilik yapma zorunluluğunu başlıca hedef haline getirir. Modern kavramının yeni, çağdaş, farklı, özgün, sıra dışı gibi kavramlarla özdeşleştirilmesinin temelinde bu olgu vardır. *Modern, zamanı algılama biçimi ve yönetim politikasıdır*. Tarım toplumlarında döngüsel ve yineleyici olan zaman, ticaret-temelli düzende doğrusal ve ilerleyicidir. Üstelik zaman kaba ve görelî ayrımlarla değil, doğa döngülerine tâbi olmayan standart zaman düzeninin mümkün olan en ayrıntılı bölümlenmelerle ifade edilir hale gelir. Çalışma ve yaşama düzenleri bu ayrıntılı (saniye hatta salise düzeyinde) zaman örgütlenmesi cinsinden kurulup yürütülür.

Modernin bir diğer kurucu özelliği *dünyevileşme*dir. Modern zihniyet bireyselliği, bu dünyaya dair kuralları ve şimdiki zamanda var olmayı vurgular. Böyle bir var oluş tasavvuru, bu dünyayı çile çekilen, günahlardan arınma veya günah işlememe çabasıyla geçen bir çeşit ara dönem gibi değil, bizatihi asıl ve muhtemelen tek hayatın kendisi olarak algılar. Böyle bir bakış ise yeryüzündeki var oluş sürecini, hem bireysel bir olgu hem haz peşinde koşulması gereken bir zaman dilimi olarak çerçeveler. Böylece hedonizm (hazcılık) bir yaşama ilkesi haline gelir (Sombart 71). Dünyevileşme eğilimlerinin gözlemlendiği ortamlarda modernin varlığından bahsedilebilir. Dünyevileşme, bireyi haz arayışına yönlendirir; karmaşık kent hayatı buna uygun serüvenci davranışın gelişmesini mümkün kılar.

Son olarak, modern, toplumsal yapısal düzeyde ilişkiler dünyası ile kurumlar dünyasının birbirinden ayrılma eğilimidir. Toplum adı verilen sistem, özünde öznellikler arası iletişim ağı anlamına gelen ilişkiler dünyası ekseninde inşa olur. Ancak bu ilişkiler, hızla yapılaşmaya ve kurumsallaşmaya eğilim gösterir; bunun sonucunda bu ilişkilerin sistemleşmesine yol açan kurumlar dünyası ortaya çıkar. Geleneklerin yönlendirdiği toplumlarda ilişkiler dünyası ile kurumlar dünyası büyük ölçüde ya da tamamen iç içe geçmiştir. Bireysel olana neredeyse hiç yer yoktur. Kurumsallaşmış olanla bireyler arası ilişkiler son derece yakın bağlantılar içindedir. Modern eğilimlerin gözlemlenmesi, bu iki dünyanın birbirinden ayrılma sürecinin başlaması anlamına gelir. İlişkilerin kurumsallaşma eğilimi, modernin tipik bir ayırt edici ölçütüdür. Nitekim bu özellik modern dünyanın *sorun çözme kapasitelerini* artıran bir etkiye sahiptir (Habermas 207). Öznel değerler ve

ilişkiler içinde düzenlenen toplumsal işlevler, bu süreçte aşamalı olarak kurumlara devredilir. Bir toplumda bu iki dünyanın birbirinden tamamen ayrışması mümkün değildir; ancak bu bir ayrışma hareketi olarak modernin göstergesidir.

Bu özelliklerin yanına başkaları da muhakkak eklenebilir. Ancak modernin temel göstergeleri olarak sekülerleşme, rasyonelleşme, standartlaşma, yenilikçilik, ilerleme düsturu, doğrusal zaman tasavvuru, dünyevileşme zikredilebilir. Bunlara ek olarak ilişkiler dünyasıyla kurumlar dünyasının ayrışma eğilimi modernin karakteristik yapısal özelliğidir. Modern olgusu, bu sosyolojik nitelikteki eğilimlerin varlığıyla ilişkilidir. Bunların dışında, modernin belli bir tarihsel deneyim, belli bir kültürel oluşum, belli biçimlerin tezahürü, bir kültür dünyasının başka bir kültürel bağlama ithali ya da dayatılması gibi, diğer bir deyişle özünde siyasi bir şekilde tartışmak bizi, sıklıkla yapıldığı gibi, ideolojik çıkmazlara sokacaktır. Üstelik modern, yalnızca yüzeysel biçimsel bileşenlerle tartışılmış olacaktır. O nedenle modern olgusunu ancak sosyolojik ölçütlerle ortaya koyduğumuz zaman bilimsel ve geniş ufuklu bir tartışma yapabiliriz.

Modernleşme, Modernlik, Modernite: Süreç ya da Hal, Karışan Kavramlar

Modern kavramının tanımı sosyolojik bir kapsamda yapıldığı zaman, birbirlerinin yerine ikame edilmekte olan ilgili kavramlara daha net bir şekilde yaklaşım mümkün olur. Modern kavramının bağlarının başında *modernleşme* gelir. Modernleşme, farklı anlamlara gelebilen bir kavramdır. Öncelikle, yaygın ve kanımızca yanlış olan bir kullanım, modernleşmenin, tarihsel olarak mutlak anlamda belli bir deneyime (erken sanayileşen Batı Avrupa ülkelerinin 18. yüzyıldan başlayarak geçirdikleri süreç) sabitlenen modern kültürün, bu bağlamın dışında kalmış (çoğu eski sömürge olan) gelişmekte olan ülkelere ithal edilmesi anlamını işaret etmesidir. Bu anlayışa göre modernleşme, tek yönlü ve muktedirden hükmedilene doğru bir harekettir; bir çeşit sömürgeleştirme politikasıdır. Bu bakış açısının üç önemli sorunu vardır: (1) Moderni yalnızca Batı Avrupa'nın belli bir tarihsel dönemde ve belli koşullarda geçirdiği deneyim olarak varsaymak; (2) aynı deneyimlerden geçmeyen toplumların hiçbir şekilde modern eğilimlere sahip olamayacaklarını öne sürmek; (3) modernleşmenin bir etkileşim olamayacağını, yalnızca üstün bir tarafın diğer zayıf tarafa dayatacağı bütünsel bir kültür olduğunu *a priori* olarak kabul etmek. Böyle bir bakış açısı, modernin mutlak anlamda 'batı' adı verilen bir kültür bağlamının ayırıcı özelliği olarak görmek ister. Bu yaklaşımın Türkiye'de destekçisi çok sayıdadır. Böyle bir varsayımlar bütünü, ister istemez *Doğu-Batı ikiliğini* eksen kabul eden ve kültürel özcü referanslarla hareket eden bir niteliğe sahiptir. Kültürel özcülük ise daima tepkiseldir; tartışmayı çoğu zaman bir çıkmaza, hatta nihilizme sürükler. Oysa modern kavramına ideolojik değil sosyolojik ölçütlerle bakıldığında, böyle bir bakış açısının geçerliliği de sorgulanır hale gelir. Bu nedenle modernin, öncelikle yukarıda zikrettiğimiz sosyolojik ölçütlerin tezahür ettiği her toplumsal bağlamda gözlemlenebileceğini kabul etmek daha bilimsel bir yaklaşımdır. Bununla birlikte biçimler, modern eğilimlerin ortaya çıkış koşulları ve evrimleri kuşkusuz her toplumun tarihsel, coğrafi, kültürel özelliklerine göre farklılıklar arz edecektir. Ancak bu durum, modernin mutlak anlamda belli bir tarihsel deneyimle özdeşleştirilip sabitlenebileceği anlamına da gelmez. Bu durumda, modernleşme kavramının en doğru kullanımı, onun en yalın anlamında aranmalıdır: Modernleşme, dilbilgisel olarak olagelmekte olan bir süreci işaret eder. Bitip tamamlanmış değil halen sürmekte ya da tarihi bir zaman diliminde sürmüş olan bir olguyu işaret eder. *Modernleşme, bu nedenle, modern olana doğru eğilimlerin ortaya çıkma ve evrilme süreci olarak tanımlanabilir.* Modern olan ise ancak sosyolojik ölçütlerle netleştirilebilir. Aksi takdirde, kavram, kültürel özcülük ve siyasi araçsallaştırmanın kurbanı olmaktan kaçınamayacaktır.

Moderne bağlı diğer önemli kavramlar kuşkusuz modernite ve modernliktir. Öncelikle modernite ve modernlik sözcüklerinin tamamen eşanlamlı olduğunu, birinin Fransızca diğerinin Türkçe olduğunu belirtmeliyiz. Farklı yazılışlara farklı anlamlar atfetmek, semantik bir zorlama ve ideolojik bir çarpıtma olmaktan öteye geçemez. Biz terimin Türkçe'sinin tercih edilmesi gerektiğini belirtip bundan sonra yalnızca modernlikten bahsedeceğiz. Kavram, özellikle Anglo-Sakson yazında sıklıkla kullanılır. Her ne kadar modern olgular dünyası ya da bağlamı anlamına gelir şekilde kullanılıyor olsa da, sözcüğün imâ ettiği derin bir gerçeklik vardır: Modernlik, yine dilbilgisel izleri takip edersek, modern olma hali anlamına gelir. Ancak modernleşmeden farklı olarak bir süreci değil bir durumu işaret eder. Modernlik sözcüğü, zımnın, bir zamanlar yaşanmış bitmiş, en mükemmel haline varmış bir modern kültür bağlamını gösterir. Diğer bir deyişle modernlik tamamlanmış, üstelik

ideal hale gelmiş, dolayısıyla öyle olmayanların ulaşmak istedikleri bir imge olarak tasavvur edilir. Böyle bir nitelme yine sosyolojik değil ideolojik olacaktır. Kendisini 'Batı' olarak ayrıştırmak isteyen söylem sahiplerinin modern eğilimleri tamamlanmış bütün ve ideal olarak sunmalarının felsefeden gündelik hayata kadar doğallaştırılmış bir a priori'ye dönüşmesi, modern olgusunun modernlik olarak sunulmasına yol açmıştır. Sosyal bilimlerde, siyasette ve gündelik hayat dilinde modernlik/modernite kavramı, bütün söylem katmanlarına sirayet etmiş, Foucault'cu anlamda, episteme (ἐπιστήμη – επιστήμη) halini almıştır; kökeni ve imaları üzerinde düşünülmeyen bir bilme rejimidir (Foucault 250). Oysa modernlik kavramı, bizatihi modernin içerdiği dinamik anlamın ruhuna aykırıdır. Zira modern, sürekli değişme ve yukarıda saydığımız sosyolojik ölçütlere doğru eğilim gösterme halinin kendisidir. Diğer bir deyişle, modernlik, belli bir sabitlemeyi işaret ettiği için, esasında modern kavramının doğasına aykırıdır. Modernlik belki çok kısıtlı ve temkinli bir şekilde modern eğilimlerin gözlemlendiği toplumsal bağlamı betimlemek için kullanılabilir; ancak bu durumda bile ciddi epistemolojik sorunlar doğurur. Ancak maalesef, ders kitaplarında, felsefi düşümlerde, siyaset söyleminde ve gündelik hayat söz kalıplarında modernlik kavramı çok fazla kullanılmaya devam etmektedir. Olgunun sosyolojik bağlamda tartışılmaması, onun ideolojik anlamda araçsallaştırılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Modernizm: İdeoloji, Akım, Bağlam

Modern olgusunu tartışırken, bu konferansın başlığında olduğu gibi, en sık başvurulan kavramların başında modernizm gelir. Modernizm, çoğu zaman modernlikle özdeş olarak kullanılmaktadır. Oysa modern köklü sözcükler arasında en ayrık durması gereken kuşkusuz modernizmdir. Yapısal özellikleri itibarıyla modernizm, modernin ideolojik bağlamıdır. Modernliği olumlayan söylemler toplamı olarak tanımlayabileceğimiz modernizm, özünde ideolojik bir boyut taşır. Bu nedenle özellikle modern kültür ve hayat işaret edilmek istenirken modernizm kavramına başvurulması, ciddi anlam kaymasına yol açmaktadır. Modern kavramı sosyolojik bir olguyken, modernizm bunun siyasi-ideolojik bağlamıdır. Modernlik tartışmalarının önemli bir kısmı, aslında modernizm eleştirileridir. Dolayısıyla sosyolojik bir olgunun değerlendirmesi ideolojik sâiklerle yapılmaktadır. Belki modern olgusuyla ilişkili konuları tartışırken, bir tamamlanmışlığa gönderme yapsa da modernlik kavramına başvurulması daha anlaşılabilir. Ancak modern yerine modernizm sözcüğünün kullanılması olgu ve değer karıştırılması anlamına gelir. Modernizm kavramının bu kadar yaygın kullanılmasının bir nedeni de postmodernizm kavramının eşdeğeri olarak düşünülmesidir; oysa yapısal olarak eşdeğer olsalar da gönderme yaptıkları anlam bağlamları aynı değildir. Postmodernizm estetik kökenli bir akım olduğu ve postmodern tanımıyla ayrışmaz bir şekilde bütünleştiği için -izm ekiyle ifade edilmesi yanlış olmayan bir kavramdır. Ancak aynı saptamayı modernizm için yapmak zordur. Zira modernizm, modern ve modernlik kavramlarının ideolojik bağlamına gönderme yapar. Modernizm kavramının yol açtığı karışıklığın tek nedeni bu değildir; modernizm aynı zamanda bir sanat akımının da adıdır. Üstelik tek bir sanat akımının değil, farklı dönemlerde ortaya çıkmış birden fazla sanat akımının adıdır. Son olarak, farklı sanat dallarında birbirinden farklı türdeki akımların her birinin adı da modernizmdir. Bu adlandırma karışıklığı, modernizm kavramını, modern olgusuyla ilgili diğer kavramlar arasında en temkinli şekilde kullanılması gereken olduğunu göstermektedir. Bir sanat akımı olarak modernizm, özellikle müzik alanında, öncü ve estetik anlamda postmoderne daha yakın duran bir anlayış ifade eder. Bu da kavramsal karışıklığı bir kez daha büyüyen bir başka boyuttur.

Postmodern, Postmodernizm: Yeni Düzen ya da Bulanıklık

Postmodern kavramı, öncelikle mimariden kaynaklanır. Rasyonel çizgilere sahip, oransal olarak iyi kurulmuş bir yapı anlayışı, 20. Yüzyıl boyunca gözlemlediğimiz burjuva estetiği eleştirisinin bir uzantısı olarak, öncü mimarlar tarafından dönüştürülmeye başlanmıştır. Ancak kısa sürede diğer sanatlarda da benzer eğilimler görülmüştür. Postmodern kavramı, modernin büyük iddialarının aksi yönde bir reddediş tavrı ve estetiğidir. Postmodern, esasında ne olduğunu söylemez; neden sonra geldiğini belirtir; ancak kendi niteliğine dair sarih bir söyleme sahip değildir. Modernde olduğu gibi, postmodernde de bu estetik bağlamın tekabül ettiği bir ekonomik düzlem vardır. Ucu sanayi kapitalizmine varan ticaret-yönelimli sosyo-ekonomik örgütlenme modeli, 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde artık önemli ölçüde tıkanma içindeydi. Kapitalizm, Marx'ın işaret ettiği yönde kendi ölümcül sonuna doğru evrilmekteydi. Sanayi kapitalizmi, yapısal olarak sürekli stok fazlası veren,

zenginlerin daha zengin yoksulların daha yoksul olmasına yol açan, dolayısıyla sürdürülebilir olmayan bir düzen gerektiriyordu. Diğer yandan sanayi kapitalizmi büyük ölçüde ulusal pazar ölçeğinde optimum verimi sağlayan bir sistemdi. Ancak 19. Yüzyıl sonuna doğru, bu kısıtlılıklar kapitalizmin önünde engel olmaya başlamıştı. 1880'lerden itibaren dünyanın küresel bir pazar olarak bütünleşmesi söz konusu olmuştur. Artık ulusal sınırlar içinde sürekli kriz yaratan bir sistem olan kapitalizm, dünyanın tamamını bütünleşik bir sermaye birikim düzeni haline getirmeye yönelmiştir. Böylece olası proletarya devriminin koşulları ortadan kalkmaya başlamıştır. Buna sosyal devlet uygulamaları, işçi haklarındaki kazanımlar, sendikal mücadelenin getirileri de eklendiğinde, proletarya, artık devrimci dinamizmini önemli ölçüde kaybetmiş oluyordu. 20. Yüzyıl boyunca yaşanan iki büyük dünya savaşı, geniş çaplı toplumsal huzursuzluklar, çatışmalar, belirsizlik dönemleri insanlarda umut yerine umutsuzluk hissini köklendirmeye başlamıştı. Özellikle atom bombasının yaptığı tahribat, ardından gelen Soğuk Savaş ortamının tedirginliği, sosyalizm hayallerinin Sovyetler Birliği örneğinde olumsuz bir baskı rejimine dönüşmesi gibi birçok etken, geleceğe yönelik beklentilerin sönmülmesine, modernin vadettiği refah ve mutluluğun hiçbir zaman ulaşılamayacak bir hayal olduğuna, hatta tersine, ilerleme düsturunun yoksulluğun, dünyanın kaynaklarının tüketilmesinin, savaşın, şiddetin, yıkımın nedeni olduğuna dair kanının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Böylece bir tükeniş estetiğinin, modernin ilerleme düsturuna karşı olarak gelişmeye başladığını iddia edebiliriz. Bu anlamda *modernizm* olarak nitelenen birçok sanat akımının, postmodernin nüvesini barındırdığını ifade etmek yanlış olmaz. 20. yüzyıl başındaki öncü sanat akımları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bütün sanatlarda belirlemeye başlayan bir çeşit anti-estetik yönelimi, modernin en uç örnekleriyle postmodernin ilk tezahürlerinin birbirine geçtiği bir ifade biçimini ortaya koymuştur. Bu tür kesişim estetiğinin en belirgin örneklerinden bir Samuel Beckett'in 1956 tarihli *Godot'yu Beklerken* oyunudur. Beckett'in tiyatrosu, genel anlamda ilerleyici olmayan, anda var oluşun ve herhangi bir ülküye dayanmayan bir tükeniş estetiğinin çarpıcı dışavurumudur (Beckett 1969). Örneğin *Sözsüz Oyun*, modern iddiaların tam tersi yönde, yavaşlığın, amaçsızlığın, beklentisizliğin, umutsuzluğun ve genel anlamda bir yok oluşun estetiğinin manifestosu gibidir.

Sanayi kapitalizmi, zaten 19. yüzyıl sonlarından beri süregelmekte olan bir dönüşümle yerini finans kapitalizminin egemenliğine terk etmiştir. 1950'lerden itibaren açık bir şekilde bu dönüşümün işaretlerini görebiliriz. Finans kapitalizmi ise, sanayi kapitalizminin gerektirdiği modern kültürün tam tersi yönde özelliklere gereksinim duyar. Artık bütünlük, tutarlılık, kesinlik, anlamlılık gibi nitelikler, doğrusal ve ilerleyici zaman mevhumu, ilerleme düsturunun yönlendiriciliği gibi temeller sarsılmaya başlamıştır. 1960'larla birlikte parçalılık, bütünlüksüzlük, akışkanlık, tutarsızlık, anlamsızlık gibi özellikler eylemin ve ilişkiselliğin belirtileri haline gelecektir. Zira üretim biçimi akışkan ve belirsiz finans hareketleri üzerine kuruludur. Doğal olarak onun çalışma mantığına uygun olan bu değerleri öne çıkaracak, toplumsal alanı bir akışkanlıklar toplamı olarak yeniden tanımlayacaktır. Böyle bir düzenin mümkün olabilmesi için iletişim ve ulaştırma tekniklerinde önemli dönüşümler gerekiyordu; bu da zaten 19. yüzyıl ortalarında beri devam eden bir süreçti. İletişim teknolojisinin gelişmesi, iletişimi (1) bireysel olarak kodlanabilir, (2) küresel ölçekte yayılabilir, (3) demokratik taleplerin ifadesi olabilir hale getirmiştir. Diğer yandan, bulanıklık ve belirsizlik hali, modern dünyanın temel özelliklerinden biri olan risk olgusunu küreselleştirmiştir (Beck 66). Postmodernizm, bu akışkan dünyanın estetik bağlamı olarak ortaya çıkar. Sanatın demokratikleşmesini mümkün kılan teknik mecralar ve ideolojik ortam, sanatın büyümesini ve yüceliğini bozan, *yapısökümcü* bir etki yapar. Nitekim yapıbozum, postmodern estetiğin felsefi izdüşümüdür. Böylece postmodernizmin en temel sloganı olan "her şey gider!" ("anything goes!") formüleştirmesine varılır. Postmodernizm, bir yere ulaşmaya çalışmaz; hareketin ya da söylemin kendisi amaç haline gelir. Böylece tarihten söyleme bir geçiş gözlemlenir. Söylemin baskınlığı alegorik anlatıyı vurgulayarak gerçekleşir (Owens 225). Postmodernizmin temel güdücü düşüncesi, bir nihilizm fonunda biçimlenir. O nedenle yeni bir icat, keşif, özgünlük yaratılamayacağı fikri postmodernizmin belkemiğini oluşturur. Hem dünya yeni şeyler yapmaya değer olmadığından hem yapılacak şeylerin hepsi modern ilerlemecilik anlayışı içinde tüketildiğinden, yeniliğe ve ilerlemeye gerek yoktur. O nedenle postmodernizmin ikinci önemli sloganı da "bu daha önce yapıldı!"dır (it has been done before!). Müzikte modernin postmodernle kesiştiği çeşitli arayışlarından sonra, nihayet minimalizm estetiğinde postmodernizm doruğa ulaşır. Minimalizm bütün sanatlarda kendisini basitlik, yinleme ve süreksizlik olarak göstermiştir. Gidilecek bir hedef yoktur. Eylemin kendisi amaçtır. Üstelik bu hareket yavaş ve tedricidir; hıza, büyük

dönüşümlere, devrimci coşuklara yer yoktur. Tersine yinelemenin estetiği önem kazanacaktır. İlerleme fikrinden kopuş zamanı da tarih-dışılaştırır. Gelecek boş gösteren, geçmiş nostaljidir. Diğer yandan postmodernizm, temsiller ve söylemler estetiği anlamına gelir. Artık sanattan politikaya, toplumsal ilişkilerden felsefeye birçok alanda, ne söylendiğinden ziyade nasıl söylendiği önem arz etmektedir; bu bir temsiller ve göstergeler ekonomisidir. Sanat alanında bunca yaygın ve çarpıcı bir şekilde ayırt edilebilen postmodernizmin, sosyal bilimlerde aynı açıklıkla kullanılabilmesi kuşkuludur. Postmodernizmin bir moda olarak yayılması sonucunda, sosyal bilimlerde onun kavramlarına rağbet etmiş, modern toplumdan postmodern topluma geçildiğine yönelik çözümlenmeler yayınlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, postmodern durum, büyük anlatıların sona erdiği bir çağı işaret eder (Lyotard 59). Ancak toplumsal olgular, sanatsal olanlardan farklıdır. Sanat bir kavram ve düşünce ekseninde gelişir; oysa toplum ilişkisellikler toplamıdır. İlişkisel öngörülemez ve sanıldığından çok daha fazla çelişkilerle dolu bir ortam arz eder. Bu nedenle, belli estetik özelliklerine bakarak postmodern sanatı kolaylıkla ayırt edebilirken, toplumsal olguları modern ve postmodern olarak ayıramayız. Modern-postmodern sanattan rahatlıkla bahsedebiliriz, ancak modern-postmodern toplumdaki bahsedemeyiz. İşte bu temel ayırım nedeniyle, postmodern ve postmodernizm estetik olgulara ayrılması gereken kavramlardır.

Sonuç

Modernliğin hangi aşamasında olduğumuz, onu geride bırakıp bırakmadığımız halen tartışma konusudur. Bu tartışmalar yalnızca estetik ve felsefi düzeyde yapıldığı sürece bu soruya tam bir yanıt getirilemez. Zira bu kültürel olgular, derinlerinde bir üretim ilişkileri dönüşümü meselesini barındırırlar. O nedenle sosyolojinin ölçütleriyle değerlendirilmedikleri sürece, iki kavramın bilimsel anlamda anlaşılması mümkün olmayacak, mesele ideolojik ve estetik boyutta kalacaktır. Postmoderni anlamak için moderniyi iyi idrak etmek gerekir. Modern ise sabit ve verili bir durum değildir; bir ideal hiç değildir. Modern, tarihin belli bir döneminde belli bir coğrafi alanda belli toplumların geçirdikleri bir deneyim değildir. Böyle alındığında modern, kavramda mutlak bir anlam barındırır hale gelir. Oysa modern ne mutlak bir durumdur ne belli bir tarihsel deneyim. Modern ve onun dönüşüm süreci olan modernleşme, sosyolojik anlamda bir eğilimdir. Mutlak ve tamamlanmış bir modernlik hiçbir dönemde hiçbir toplumda var olmamıştır. Bu eğilimlerin ilk kez görüldüğü toplumların deneyimi, modernin ta kendisi olarak alınmaz. Zira modernleşme kültürel özelliklere göre değil, ekonomik düzeye, üretim biçiminin niteliğine göre ortaya çıkar. Yeryüzünde çok farklı modernleşme deneyimleri vardır; hepsi aynı güzergâhtan geçmek zorunda değildir. Tarım toplumundan ticaret-eksenli üretim ilişkilerine geçen her toplumda modernleşme eğilimleri gözlemlenir. Bu büyük dönüşümün adı modernizm değil modernleşmedir. Modernizm, ya ideolojik bir bağlam olarak ya bir sanat akımı adı olarak kullanılmalıdır. Her durumda postmodernizm ile modernizm eşdeğer değildirler; aynı olguları işaret etmezler. Bugün kimi düşünürlere göre asıl modernliğe henüz varmamış olduğumuz bile söylenebilir. O nedenle modernin ötesine geçmiş ve onu geride bırakmış olduğumuza dair iddia, gereğinden fazla büyük, yeterince sosyolojik kanıtlarla güçlendirilmemiştir. Postmodernizmin, kimi düşünürlerin geç modernlik adını verdikleri bir aşamanın ürünü olduğunu iddia etmek daha gerçekçi ve tarihsel gerçeklere daha uygun gibi görünmektedir. Postmodern yerine belki *intra-modern* demek, onu bir ara basamak olarak kabul etmek daha doğru olacaktır; ancak postmodern de, büyük iddialar konusunda modernden aşağı kalmamaktadır. Her durumda bugün modern ve postmodernin çatışma ve gerilimden bir bileşime doğru dönüştüğü iddia edilebilir. Postmodern, modernin ne sonrası ne karşıtıdır; onun bir aşamasıdır.

KAYNAKÇA

- Beck, Ulrich. *La société du risque, sur la voie d'une autre modernité.* , Paris, Alto Aubier, 2001.
- Beckett, Samuel. *Godot'yu Beklerken.* İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1969.
- Foucault, Michel. *L'archéologie du savoir.* Paris, Éditions Gallimard, 1992.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity, Self and Society in the Late Modern Age.* Cambridge, Polity Press, 1991.
- . *The Consequences of Modernity.* Cambridge, Polity Press, 1992.
- Habermas, Jürgen. *The Philosophical Discourse of Modernity.* Cambridge, The MIT Press, 1987.

Liotard, Jean-François. *La condition postmoderne*. Paris, Les Éditions de Minuit, 1988.

Owens, Craig. "The Allegorical Impulse: Toward a Theory of Postmodernism", Brian Wallis (der.), *Art After Modernism, Rethinking Representation*, David R. Godine, Publisher, Inc., Boston içinde, 1992. 203-235.

Simmel, Georg. *Philosophie de la modernité, La femme, la ville, l'individualisme*. Paris, Éditions Payot, 1989.

---. *Philosophie de l'argent*. Paris, Presses Universitaires de France, 1999.

---. *Sociologie, Études sur les formes de la socialisation*. Paris, Presses Universitaires de France, 2010.

Sombart, Werner. *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*. Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Weber, Max. *Économie et société / 1, Les catégories de la sociologie*. Paris, Plon, 2008.